

УВАГА ЯК ЧИННИК УСПІШНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

З урахуванням світових тенденцій розвитку освіти все більшого поширення набувають інтеграційні процеси, що проявляються в різноманітних формах спільного навчання та виховання дітей із особливостями розвитку та їхніх здорових однолітків. Їхня прогресивність полягає у створенні єдиного освітнього середовища для всіх дітей на основі принципу дотримання прав дитини на якісну освіту. Таким середовищем виступає інклюзивна форма навчання.

Інклюзивне суспільство дає можливість кожному громадянину зробити свій вибір в усіх аспектах повсякденного життя. Найважливішим для педагогів є спрямування розвитку дітей на справжній шлях до інклюзивного життя, володіння необхідними знаннями та компетентністю.

Навчаючись у інклюзивному класі, учні з певними порушеннями не можуть працювати в тому ж темпі, що їхні здорові однокласники. Відхилення у фізичному або розумовому розвитку (порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, затримка психічного розвитку, інтелектуальна недостатність тощо) призводять до зниження перебігу будь-якого психічного процесу – емоційно-вольового або пізнавального та особливо їхньої складової – уваги. Проблема уваги залишається однією з актуальних у корекційній психопедагогіці. Вона є предметом спеціального вивчення фізіологів, психологів, педагогів як важливий показник характеристики розумово відсталих дітей. Так, учні із психофізичними порушеннями з перевагою процесів збудження суттєво відстають в показниках якості стійкості і розподілу уваги порівняно з учнями, в яких неускладнена форма олігофренії. Школярі з переважанням гальмівних процесів мають найбільш низький показник стійкості уваги. Більшість учнів цієї клінічної групи не

здатні до розподілу уваги. Порівняно з іншими групами олігофренів у них дуже вузький обсяг уваги [8]. Увага - одна з вищих психічних функцій. Що ж вкладається в це поняття, яка його сутність? У роботі «Проблеми розвитку психіки» Л.С. Виготський вказував, що розвиток психіки проявляється у зміні відношень між функціями.

У понятійно-термінологічному словнику «Спеціальна педагогіка» за редакцією академіка В.І. Бондаря увага - це «процес виділення об'єктів психічної діяльності з-поміж багатьох, зосередження на певних об'єктах при одночасному абстрагуванні від інших. Увагу характеризує вибіркове ставлення до навколишнього світу, коли з великої кількості подразників свідомість виділяє один або кілька... Розумово відсталі, особливо збуджені олігофрени, та діти з переважними ушкодженнями лобних відділів кори головного мозку, характеризуються різким недорозвитком довільної уваги, що спричинено особливостями вищої нервової системи. Тому в роботі з цими дітьми слід надавати особливу увагу розвитку компенсаторних механізмів формування всіх основних параметрів уваги, без яких неможлива навчальна і виховна діяльність, їхній подальший розвиток» [11, 193].

У «Психологічному словнику» за редакцією В.П.Зінченка дано наступне визначення уваги: «Увага - процес і стан налаштування суб'єкта на сприймання пріоритетної інформації і виконання поставлених задач. Теоретично й операційно увага характеризується рівнем (інтенсивність, концентрація), обсягом (широта розподілу), швидкістю переключення (переміщення), тривалістю і стійкістю» [с.48]. «Логічний словник-довідник» (за редакцією Кондакова М.І.) розглядає два види уваги: «розрізняють: 1) мимовільну або пасивну, викликану особливим станом об'єкту і не пов'язану з наперед поставленими суб'єктом цілями, планами, задачами, і 2) довільну, визначену задачею, що стоїть перед суб'єктом в ході тієї чи іншої діяльності» [с.90].

На думку Є.А. Мілеряна, увага як форма організації відображальної діяльності є необхідною умовою утворення нових і удосконалення наявних зв'язків, що лежать в основі будь-якого навчання і виховання. Тому уміння оволодіти увагою школярів є необхідною передумовою успіху навчально-виховної роботи з ними. Як спрямованість і зосередженість психічної діяльності людини на певних об'єктах визначає увагу В.М. Синьов [9, с. 246].

Вивчаючи увагу, її фізіологічну основу вчені вбачали в механізмах, які визначають вибіркове протікання процесу збудження і лежать в основі уваги. Так О. Ухтомський виділив дві ознаки, що лежать в основі відносної стійкості уваги: наявність стійкості процесів відображення реальної дійсності, які виникли один раз та продовження їх за інерцією в умовах зупинення дії подразників, що викликають ці процеси за рахунок інших субдомінантних збуджень.

І.П. Павлов довів, що організацію роботи великих півкуль головного мозку забезпечують в кожен даний момент цілеспрямовані процеси відображення і ... свідомий характер поведінки людини в оточенні свого середовища. З огляду на це він зробив висновок про зв'язок свідомості з увагою і про значення уваги в свідомій діяльності людини, що важливо для навчання розумово відсталих дітей і корекції їхньої уваги.

Нейрофізіолог О.Р. Лурія у роботі «Лекції із загальної психології» (на рос. мові) вказав на роль нейрофізіологічних механізмів активації [4]. У визначенні уваги вбачав дві групи факторів, що становлять її складову. До першої групи відніс фактори, які виражають структуру зовнішніх подразників, що доходять до людини (структура зовнішнього поля). Другу склали фактори, які відносяться до діяльності самого суб'єкта (структура внутрішнього поля). Вчений вивчав увагу людини залежно від структури її діяльності, оскільки увага відображає протікання структури діяльності людини, будучи механізмом її контролю. Це дало змогу розглядати увагу як одну з «найбільш суттєвих сторін діяльності людини». Основу уваги О.Р.

Лурія вбачав у орієнтувальному рефлексі й наголошував, що він може бути викликаний і умовним подразником. «У людини таким сигналом може бути слово, яке легко викликає в неї явища підготовки, настороження, очікування появи сигналу» [4,177]. Вивчаючи нейрофізіологічні механізми уваги, О.Р. Лурія вказував, що «вищі, довільно регульовані форми уваги, проявляються насамперед у дитини в підкоренні поведінки мовленнєвим інструкціям дорослого» [4, 185]. Цей висновок для нас дуже важливий, оскільки прямо вказує на роль інструкції як словесного методу, який забезпечує виховання уваги в розумово відсталих учнів у навчально-виховному процесі.

О.Р. Лурія довів, що мовленнєва інструкція може викликати сильний і разом з тим чітко вибірковий вплив, створюючи стійке домінуюче джерело збудження і змінюючи звичайні силові відношення в дії подразника. «Можливість регулювати процеси активації шляхом мовленнєвої інструкції є одним із важливих психофізіологічних механізмів людини. Вона складає фізіологічну основу вищих специфічно людських форм уваги, а реєстрація впливу мовленнєвої інструкції на протікання об'єктивних симптомів орієнтувального рефлексу є одним з найбільш важливих психофізіологічних методів вивчення уваги людини, а потім, набагато пізніше, в формуванні стійких видів саморегульовальної довільної уваги дитини» [3, 180].

О.Р. Лурія також відповів на те, що забезпечує увагу: «увагу ... забезпечують сигнали, які вказують на те, що задача ще не виконана, справа не завершена... Увага людини визначається структурою її діяльності, відображає її протікання і слугує механізмом контролю. Все це робить увагу однією з найбільш суттєвих сторін діяльності людини» [3,168]. Зважаючи на це, він визначив функцію уваги: «функцією уваги є вибірковий характер свідомої діяльності, який у однаковій мірі проявляється в нашому сприйманні, і в рухових процесах, і в мисленні» [3,165].

Значна роль у вивченні особливостей уваги та виховання її у розумово відсталих дітей належить відомому психологу Л.С. Виготському.

Л.С.Виготський надавав мові провідного значення у вихованні уваги в дитини [2]. У роботі «Проблеми розвитку психіки» (на рос. мові) він писав, що «завдяки мові дорослі направляють увагу дитини і лише на основі цього сама дитина поступово починає оволодівати своєю увагою» [2, 232].

Л.С. Виготський дав визначення довільної уваги: «... довільна увага і за складом, і за структурою, і функціями є не просто результат природного, органічного розвитку уваги, а результат її змінення й перебудови під впливом зовнішніх стимулів – засобів» [2, 217]. Розглядаючи виникнення довільної уваги, вчений відмічав, що вона виникла в силу необхідності під тиском потреби і поряд з успіхом розумового розвитку. Довільну увагу називав «удосконаленням апаратом», «продуктом цивілізації». Перейти від уваги мимовільної до уваги довільної людину заставив прогрес у галузі розумового розвитку. Як засіб корекції довільної уваги розумово відсталої дитини Виготський визначив гру, оскільки у грі реакція вибору дозволяє керувати увагою дитини.

Які ж властивості уваги з огляду на визначення її сутності? Відповідь знаходимо у різноманітних роботах, присвячених проблемі уваги. Так, Є.А. Мілерян вказує, що увагу можна визначати як форму організації психічної діяльності людини, що проявляється у її спрямованості, зосередженості, відносної стійкості. Характеризуючи основні властивості уваги, дослідник довів, що фізіологічною основою функціонування психічної діяльності людини є джерело оптимального збудження і домінанта, а фізіологічною основою спрямованості уваги є закономірності руху й взаємодії основних нервових процесів. Стійкість, як одну з суттєвих властивостей уваги допоможе правильно зрозуміти знання закономірностей утворення й функціонування джерел оптимального збудження. Аналізуючи особливості довільної уваги, Є.А. Мілерян вказував, що вона забезпечує цілеспрямованість і довільність трудової діяльності учнів на уроках у процесі навчання, оскільки використання другої сигнальної системи створює умови

для виникнення якісно нової свідомої відображальної діяльності людини, що організується в формі довільної уваги [6]. Для нас ця вказівка дослідника є важливою, оскільки у розумово відсталих учнів друга сигнальна система порушена, вони не можуть використовувати її повноцінно, тому що слова, ці «сигнали сигналів» не виконують свого прямого призначення і не стають «сигналами сигналів», оскільки інтелектуальна недостатність спричиняє порушення довільної уваги.

В.І. Страхов переконливо довів, що «пізнавальна спрямованість уваги є психологічним фактором організованості в діяльності і необхідною умовою підвищення ясності, поглиблення й підзвітності в діяльності» [10, с. 36].

Т.В. Мазур, дослідивши розвиток стійкості уваги в процесі сприймання усного вербального матеріалу молодшими школярами, дійшла висновку, що стійкість уваги опановується завдяки спеціальному тренуванню. Автор довела, що навіть за достатньо мотивованого процесу слухання та протікання його в належних акустичних і гігієнічних умовах, сторонні асоціації, які виникають у процесі сприймання усного вербального матеріалу, негативно впливають на стійкість уваги. Дослідниця визначила дві групи факторів, які впливають на стійкість уваги: 1) об'єктивні: якість вербального матеріалу, тривалість часу слухання; гігієнічні умови, в яких протікає слухання; мотиви слухання, що їх висуває учитель: сприймання відомостей, необхідних для вирішення тієї чи іншої задачі, поповнення загального запасу знань з матеріалу програми;

2) суб'єктивні: прийняття учнем мотивів, висунутих учителем; психічні властивості учнів: загальні розумові здібності, сформованість морально-вольової сфери, розвиток мислення, міра розвитку зорової репродуктивної уяви. Тому підвищення ефективності шкільного навчання потребує стійкого інтересу й активної уваги до матеріалу, що вивчається. Відбір інформації, що поступає, ефективність її сприймання й аналіз, осмислення забезпечує спрямована увага, завдяки якій знижується кількість помилок. Адже в

процесі слухання у розумово відсталих учнів тільки-но створений образ повинен змінитися новим, що відображає наступний відрізок тексту. Для даної категорії школярів це недоступно, оскільки в цьому випадку задіється довільне асоціювання, спрямованість якого задає сам текст. Якщо цей процес здійснювати безперервно, то, як доведено Т.В. Мазур, виникнення сторонніх асоціацій стає неможливим [5].

С.В. Лієпіня, вивчаючи особливості уваги учнів молодших класів допоміжної школи, довела, що у школярів з неускладненою формою олігофренії спостерігається найменше відставання від норми в показниках обсягу уваги, стійкості, розподілу, а також в динаміці розвитку цих властивостей [3].

Сучасні форми навчання передбачають створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей їх психофізичного розвитку.

Результати проведеного нами спостереження розумово відсталих учнів 1-3 класів як на уроках, так і в позакласній роботі, свідчать про значну перевагу загальмованих (64%) серед обстежених школярів. Решта респондентів ми віднесли до розгальмованих – 36%. На це варто звернути увагу навчаючи розумово відсталих дітей в інклюзивному класі. Одним із напрямків підвищення ефективності та якості навчального процесу в умовах інклюзивної освіти є впровадження методик що базуються на основі використання цифрової техніки, зокрема використання комп'ютера і його складових та створення різноманітних комп'ютерних програм [7, 28].

Зважаючи на вище висловлене, варто приділити значення корекції уваги молодших розумово відсталих учнів. Зокрема: завдання учням пропонувати в ігровому характері; коригувати волю учнів, завдяки чому буде подолано відволікання від виконання завдання; ставити перед дітьми посилені завдання; чергувати подачу завдань, які вимагають включення зорової або слухової уваги; усі завдання подавати в цікавій формі, щоб

зацікавити дітей, викликати в них позитивну мотивацію; зокрема використовувати комп'ютер і його складові; дотримуватися рекомендацій щодо застосування наочного матеріалу та технічних засобів навчання; дозувати обсяг і темп матеріалу, що вивчається; обов'язково ділити на логічно завершені частини матеріал, який вивчається, групуючи його на основі подібних ознак; використовувати зорові опори; по-можливості дотримуватися використання навчальних алгоритмів; орієнтувати дітей на мовленнєву регуляцію в процесі виконання письмових, вимірювальних та графічних робіт; оцінюючи відповіді, враховувати порушення мислення, мовлення і пам'яті розумово відсталих учнів; у процесі виконання дітьми завдань враховувати стан їхньої працездатності.

Інклюзивні школи мають враховувати унікальні можливості, інтереси, здібності та навчальні потреби і відповідно до цього навчати дітей із психофізичними порушеннями всіх нозологій за державними програмами для спеціальних загальноосвітніх закладів. При підготовці вчителів, їх асистентів та допоміжного персоналу, що працюють в інклюзивних класах, варто звертати увагу на стан психічних процесів, зокрема й на увагу.

Отже, дотримуючись вказаних рекомендацій, можна скоригувати увагу у молодших розумово відсталих школярів, що забезпечить їхнє успішне навчання в умовах інклюзії.

Список використаних джерел

1. Айзенберг Б.И. Распределение внимания в мыслительной деятельности учащихся массовой и вспомогательной школы: автореф. ... канд. психол. наук / Институт дефектологии АПН СССР. - М., 1986.-16 с.
2. Выготский Л.С. «Проблемы развития психики» / под. ред. А.М. Матюшкина, соб. соч., т. 3, АПН СССР, М., «Педагогика», 1983, 367 с.

3. Лиепиня С.В. Особенности выимання учащихся младших классов вспомогательной школы // Дефектология. -1977. -№5. - С. 20-25.
4. Лурия А.Р. Лекции по общей психологии. - СПб: Питер, 2006. - 320 с.
5. Мазур Т.В. Развитие устойчивости внимания при восприятии усного вербального материала младшими школьниками: автореф. канд. псих. наук / НИИ психологи УССР. - К.,1985. – 24 с.
6. Мілерян Є.А. Вопросы теории внимания в свете учения И.П. Павлова о высшей нервной деятельности: автореф. канд. пед. наук (по психологии) / ОГУ имени И.И. Мечникова. – К., 1954. - 21 с.
7. Мороз Б. Коваль Л. Упровадження нових інформаційних технологій в умовах інклюзивної системи навчання //Особлива дитина: навчання та виховання. - 2010. -№2. – С.28-30.
8. Петрова В.Г., Беякова И.В. Психология умственно отсталого школьника. - М.: Академия, 2002. - 160 с.
9. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. - К.: Знання, 2008. - 359 с.
- 10.Страхов В.И. Внимание в процессе деятельности: автореф. д-ра психол. наук / Институт педагогіки АПН СССР. - М., 1978. - 49 с.
- 11.Український дефектологічний словник / за ред. Бондаря В.І., Ін-т дефектології АПН України. – К.: Милосердя України, 2001. - 212 с.
- 12.Психологічний словник / за ред. Зінченка В.П.
- 13.Логічний словник-довідник / за редакцією Кондакова М.І.